

І. Л. ЛЕОНІДОВ,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри політичної економії,
Національна металургійна академія України

ПРОБЛЕМАТИКА ВЛАСНОСТІ Й ПРИВЛАСНЕННЯ У ПОГЛЯДАХ А. СМІТА

У статті розкривається та частина поглядів А. Сміта, яка присвячена поняттям власності та привласнення. Проаналізовано проблеми методології А. Сміта при дослідженні власності й привласнення. Виявлено використання А. Смітом правового підходу при трактуванні власності й привласнення. З'ясовано, що у відповідності з цим підходом вчений виділяв суб'єкти та об'єкти власності й привласнення. Обґрунтовано розмежування А. Смітом об'єктів привласнення як матеріальних та нематеріальних. Визначено, що до нематеріальних об'єктів привласнення вчений включав спроможності людей, їх ідеї тощо. Виділено спрямованість діяльності суб'єктів привласнення у А. Сміта економічними інтересами, самоорганізованими механізмом «невидимої руки». Розкрито використання поняття привласнення для структуризації суспільства на класи. Внесено пропозиції щодо поглиблення досліджень видів і форм привласнення інтелектуального продукту, особливостей їх взаємодії на основі смітанських розробок власності й привласнення.

Ключові слова: власність, привласнення, суб'єкти, об'єкти, суспільні класи, економічні інтереси.

Постановка проблеми. Ім'я Адама Сміта увійшло до економічної науки із виданням праці «Дослідження про природу і причини багатства народів». Минулі двісті сорок років з моменту виходу в світ цієї книги видатного шотландського вченого-економіста XVIII ст. були історичною перевіркою його геніальності. Дослідження автора актуалізовані далеко за межами економіки як значний внесок у теорію таких наук, як психологія, педагогіка, політологія. Багато науковців до сьогоднішнього дня присвячують себе вивченню того, як функціонує механізм, виявлений вченим. Його погляди на поділ праці, теорію грошей та ін. створюють основу провідних досліджень сучасності. Проблематика власності й привласнення, відкрита А. Смітом, також претендує на увагу, вміщуючи значний дослідницький потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники творчої спадщини А. Сміта виділяють переважно суперечності його теоретичних положень, насамперед, з позиції теорії додаткової вартості К. Маркса [1; 2]. Наукова

критика поглядів А. Сміта торкається його байдужості щодо відмінностей між простим і капіталістичним товарним виробництвом, прибутком та додатковою вартістю тощо [3]. Обмеженостями дослідника пояснюється його неспроможність розкрити механізм утворення додаткової вартості в капіталістичному виробництві, справжнє джерело нагромадження капіталу та ін. [4].

Однак, багато економічних ідей, висловлених А. Смітом в період зародження капіталістичного виробництва, зберігають актуальність і на сьогоднішній день. До їх числа відноситься проблематика не тільки взаємодії державної влади і монополії, економічного невтручання, вільної торгівлі, а також власності й привласнення, у т.ч. інтелектуального продукту.

Формулювання мети статті. Метою даної роботи є виявлення та розкриття поняття власності й привласнення інтелектуального продукту в наукових розробках А. Сміта.

Викладення основного матеріалу. Немає сумніву, що вагомий внесок А. Сміта в економічних працях сучасників і попередників відзначається поняттями «невидима рука», «абсолютні переваги», «симпатія між людьми», «поділ праці» та ін. Однак, для пояснення підґрунтя успіху А. Сміта, рівень термінології виявляється недостатнім, що потребує звернення до методології дослідника. Дійсно, справжня велич ученого закарбована в його методологічних позиціях, які набагато століть визначили економічну політику багатьох держав, а також напрямки наукового пошуку вчених-економістів.

Провідне місце в методології дослідження А. Сміта займає концепція економічного лібералізму, в основу якої автор поклав ідею «природного порядку». Попередники А. Сміта, використовуючи цю ідею, збагатили економічну науку поняттям об'єктивних економічних законів. Останні, порівнюючись із законами природи, трактувалися наданими людині «зверху», незалежними від її свідомості та діяльності. Зрозуміло, що ці закони проявляються у міру формування суспільства людей, які наділені волею, свідомістю, ставлять перед собою певні цілі та досягають їх. Тому А. Сміт виділяв «природний порядок» із сутності людини, її нахилів та мотивів діяльності. Цей підхід А. Сміта не знижує своєї актуальності і на межі XX – XXI століть у дослідженнях прояву економічних відносин.

Хоча їх основу – власність А. Сміт вважав правом, яке є даністю і не підлягає обговоренню, однак його наробітки утворюють підґрунтя аналізу природи й сутності форм привласнення, у т.ч. й інтелектуального продукту, саме з позиції «теорії природного права» як феномену внутрішнього щодо людини походження.

А. Сміт поряд із абстрактним теоретичним аналізом широко

використовував емпіричний, описовий метод дослідження. Вчений вивчав об'єкт дослідження начебто з альтернативних точок зору, відповідно яким надавав визначення або характеристики одним і тим самим явищам. Наприклад, стосовно власності й привласнення – це «воля» і «свобода» як внутрішня та зовнішня сторони. Така альтернативність і навіть суперечливість методології А. Сміта стимулювала подальший розвиток політичної економії. В творіннях А. Сміта різні дослідники-економісти знаходили основи для обґрунтування своїх позицій, навіть діаметрально протилежних. Тим самим формувалася різноманітність теоретичних підходів та емпіричних рекомендацій економічної науки, скажімо, вибіркового характеру лібералізації, подвійний стандарт у її лобіюванні та здійсненні відповідних заходів національного й міжнародного рівнів, або придатність етичності для суспільства Англії, а прагматизму – для користування Великобританією у «зовнішньому світі».

Високою емпіричністю відзначилася теза А. Сміта про «абсолютні переваги». Про це свідчить призначення А. Сміта з 1778 р. на посаду «комісара шотландської митниці» в Единбурзі, яку (посаду) він займав до своєї кончини в 1790 р. В період актуальності інтелектуальної діяльності, власності на інтелектуальний продукт критеріями абсолютних переваг стають обсяги багатства, рівень винагороди висококваліфікованої праці, залучення до певних країн найбільш прогресивних технологій, концентрація висококонкурентного виробництва. Зазначені критерії фіксують утворення абсолютних переваг в умовах вигідної спеціалізації на інтелектомісткому виробництві, більш справедливого розподілу благ, відповідності характеру розподілу влади і власності певному класовому протистоянню.

Уявлення про висококваліфіковану працю А. Сміт збагатив відносно майстерності та навичок суб'єкту інтелектуальної діяльності: «ці спроможності, приходячись частиною стану такої особи (їх носія), водночас стають частиною багатства усього суспільства, до якого належить (дана особа)...» [5, с. 311]. Дійсно, наукомістке, технологічно авангардне виробництво неможливе без висококваліфікованих працівників, для підготовки яких потрібна підтримка навчальних, наукових закладів. Це – пряма та безпосередня передумова інтелектуального виробництва. Його основа – використання багатства для забезпечення умов привласнення інтелектуального продукту. Адже можливість виплачувати високі гонорари, що приваблює потенційних творців, стимулює розвиток наукомісткого виробництва та є одним із інструментів концентрації обраних інтелектуалів на території певної країни. Нарешті, високотехнологічне виробництво – це засіб забезпечити багатство в майбутньому.

Зрозуміло, що наявність певного виду ресурсу факторно обумовлює розвиток спеціалізованого виробництва. Спеціалізація певної країни на

високотехнологічних видах виробництва інтелектуального продукту означає врахування в його ціні вартості як безпосередньо докладеної праці, так і самого процесу підготовки кваліфікованих і навіть творчих працівників. Якщо збут є експортом інтелектуального продукту, то факт міжнародної купівлі-продажу такого високотехнологічного товару означає, що іноземні покупці оплачують і процес навчання, і ті соціальні гарантії та блага, які пов'язані з його створенням. Як бачимо, умови привласнення інтелектуального продукту – це й система освіти, медичних послуг, соціального страхування та все інше, що «закладається» в ціну інтелектуального товару.

Інтелектуальний розвиток породжує нову логіку привласнення світового багатства – за рахунок збільшення потреб творчого характеру: «мистецтвом, умінням та кмітливостю, з якими в загалі втілюється ... праця» [5, с. 81]. Привласнення інтелектуального продукту починає відігравати ключову роль у системі розподілу ресурсів, перетворившись на засіб перерозподілу продуктів, ресурсів та стратегічних переваг у сучасному світі. Формуючи умови привласнення інтелектуального продукту явно недостатньо домогтися тимчасових успіхів у тій або іншій сфері науково-технічної, інноваційної діяльності, а потребує їх постійної підтримки. Тому провідні країни привласнюють переважну частину інформаційної техніки, інформаційних цінностей та інформаційних потоків у довгостроковій перспективі. Це сприяє перевагам стратегічного характеру у технологіях та кваліфікованих, освічених працівниках.

А. Сміт розумів актуальність категорії «привласнення» і приділив їй відповідну увагу. У якості суб'єкта привласнення А. Сміт вбачав державу, державних діячів, королівську раду, суддів та інших англійських господарів у середині Великобританії-імперії, і за її межами. Також А. Сміт відрізняв привласнення об'єктів уречевлених та нематеріальних. В період актуалізації аграрного та індустріального виробництва А. Сміт відзначав імператив привласнення «землі у приватну власність», «покладів... наймогутнішими государями Європи» та ін. З приводу привласнення нематеріальної субстанції у А. Сміта зафіксовано «виключне право», «влада» тощо. Хоча популярність опублікованих А. Смітом творів «Лекції з риторики та написанню листів» (1748 р, 1762-1763 рр.), «Думки про стан змагання з Америкою» (1778 р.), «Система подвійного вкладення (1784 р.)» та ін. також характеризує привласнення частини нематеріальних сутнісних людських сил. Окрім цього, діяльність А. Сміта відображала численні приклади привласнення уречевлених сутнісних людських сил. Одним із них є удосконалення кваліфікаційного рівня в Глазговському університеті на кафедрі моральної філософії у 1751-1764 рр., в результаті чого А. Сміт створив відому «Теорію моральних почуттів» (1759 р.)

[6]. Супроводження юного герцога Баклю у подорожі 1764-1766 рр., було перетворене А. Смітом у передавання навичків привласнення інтелектуального продукту під час «тісного знайомства» з Вольтером, д'Аламбером, Гельвецієм, Гольбахом, Ф. Кене, А. Тюрго, що також закарбувалося у всесвітньо відомому «Дослідженні про природу і причини багатства народів» (1776 р.) [7].

Діяльність суб'єктів привласнення інтелектуального продукту у А. Сміта є спрямованою їх егоїзмом. В ньому А. Сміт відмічав прояв економічних інтересів. Якщо його попередники вивчали необхідність регламентації економічних інтересів з боку держави, то А. Сміта критикував цей підхід. Вчений запропонував умови самоорганізації економічних інтересів приватних власників через механізм «невидимої руки». «Кожній людині, доки вона не порушує законів справедливості, надається зовсім вільно переслідувати за власним розумінням свої інтереси». Цей механізм, з погляду автора, має спиратися на вільну взаємодію приватних інтересів у межах і під захистом права. Останнє регламентує випадки в яких «священні права приватної власності принесені в жертву передбаченим інтересам державних доходів». Однак трактування ролі та функцій держави в подальшому було обмежене виконанням «трьох досить важливих обов'язки» та обґрунтуванням «чотирьох основних правил оподаткування», що з часом розвинулося в концепцію «держави нічного вартівника».

Суперечності привласнення інтелектуального продукту А. Сміт виділяв, акцентуючи на «вивченні науки та філософії, яке держава може зробити майже загальнодоступним». Дійсно, інтелектуальний продукт, який не передбачає відчуження від актора, відповідає загальнонародному привласненню. Створення інтелектуального продукту є капіталомістким процесом, якому властиві підвищені ризики, невизначеність та ін. У зв'язку з цим, приватний власник зазвичай не має можливостей створювати або авансувати розробку інтелектуального продукту. Держава змушена фінансувати створення останнього переважно за рахунок коштів держбюджету, що сприяє відповідній формі привласнення інтелектуального продукту.

Хоча, значна частина правових форм привласнення інтелектуального продукту базується на його змістовній невідповідності приватному виду привласнення. Однак, в основі творчості, генерації нових знань та ідей є тільки людина. Передумовою створення олюдненого інтелектуального продукту є особистий інтелект, мудрість, можливість рефлексії, незадоволеність досягнутим станом і здатність творчого його вдосконалення або перетворення. Зазначена самореалізація духовної (інтелектуальної) функції людської особистості визначає генерацію як вузол мережі привласнення інтелектуального продукту. Генерація є процесом еманации, появи

інтелектуального продукту на базі нововідкритого знання, як продукт аналітичної здатності людського мозку, при усвідомленні загальновідомого знання. Виявлені зв'язки генерації (креативність, репродуктивність, дисемінація) самоорганізуються і характеризують її як мережевий вузол. Його саморозвиток відбувається на базі перехідної суспільно-особистої взаємодії у векторі «еманації нововідкритого – дисемінації суспільно відомого». Держава спрямовує реалізацію груп інтересів належності генерованих форм інтелектуального продукту на їх ефективно привласнення в господарській діяльності. Зазначене стимулює переходи між формами привласнення інтелектуального продукту. Наприклад, державна форма привласнення інтелектуального продукту активується до взаємодії (кооперація, співробітництво тощо) з іншими формами та/або взаємно переходити в них.

У такій взаємодії самореалізація соціальної функції людської особистості, об'єктивується семантичною формалізацією інтелектуального продукту. Вона являє наступний вузол мережі привласнення інтелектуального продукту, де переважає реалізація управлінської групи інтересів належності. Формалізація – це процес перетворення інтелектуального продукту, що являє собою «суб'єктивну реальність» його творця, в реальність «об'єктивну» соціуму, яка зливається з певним матеріальним носієм (звуки, папір тощо). Виявлені зв'язки формалізації (розкриття інтелектуальних здібностей, укріплення влади, формування новаторського іміджу) взаємодіють між собою в процесі привласнення інтелектуального продукту і утворюють мережевий вузол, що саморозвиває переходи «суб'єктивна реальність–об'єктивна реальність». Ця мережа доповнює генераційну. Формалізація розділяє привласнення інтелектуального продукту на прирощення його актором уречевленої та олюдненої частин сутнісних людських сил, а генерація – на прирощення олюдненої складової сутнісних людських сил безпосередньо та опосередковано.

В процесі привласнення інтелектуального продукту мережеві переходи «генерація-формалізація» доповнюються регламентацією. Вона є мережевим вузлом привласнення інтелектуального продукту, в якому переважає реалізація владної групи інтересів його належності. Регламентація – це процес надання виключного доступу до тих форм привласнення інтелектуального продукту, які найбільше потребує суспільство. Самоорганізація повно-належних, делегованих, підпорядкованих зв'язків регламентації привласнення інтелектуального продукту постає мережевим вузлом. Саморозвиток останнього стимулюється перехідною взаємодією «ефективність - справедливість».

В мережі привласнення інтелектуального продукту вузли генерації, формалізації, регламентації як форми виробничих відносин, діалектично взаємодіють. Зазначене обумовлює наявність у них спільних і відмітних рис, які

розвиваються в процесі еволюції мережі привласнення інтелектуального продукту від глибинних основ до поверхневої форми. Спільні риси генерації, формалізації, регламентації виявляються в спрямованості на прирощення суб'єктом уречевленої та олюдненої частин сутнісних людських сил, а відмінні – в процесуальних взаємодіях, функціях самореалізації людської особистості.

На поверхні господарювання мережа привласнення інтелектуального продукту представлена механізмом реалізації відповідних інтересів належності. В системі складових такого механізму привласнення інтелектуального продукту є функціональним елементом, що має свою структуру, риси. Суперечливість привласнення інтелектуального продукту акцентує на необхідності поглиблення досліджень характеру переходів між його формами.

А. Сміт розкриває процес привласнення на ринку таким чином: «Дай мені те, що мені потрібно, і ти отримаєш те, що тобі потрібно». Самоорганізація подібного процесу привласнення, на думку вченого, визначається наступною тезою. «Не від добродійності м'ясника, пивовара чи пекаря очікуємо ми отримати свій обід, а від дотримання ними своїх власних інтересів». Дослідник також відмічає властиву цьому процесу ієрархію. «Переслідуючи власні інтереси, людина часто реально слугує інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо намагається це зробити». Таким чином, привласнення в умовах стихії ринкових сил спонтанно стимулюється пріоритетністю суспільних інтересів та спрямованістю зусиль окремих індивідів, які не думають про сприяння суспільній користі.

В розумінні А. Сміта реалізація привласнення в економіці розкривається кращим чином, коли інтереси суспільства в цілому розглядаються як сума інтересів осіб, які його складають. Зазначене стимулювало до структурування сучасного А. Сміту суспільства на три класи – тих, хто привласнює ренту, прибуток та заробітну плату. Важливість досліджень класових взаємодій вчений підкреслив спробами віддзеркалення суперечностей, коли «земельна рента і прибуток з'їдають заробітну плату, і два вищих класи пригнічують нищій». Збагачення запропонованих А. Смітом відповідних інтересів суб'єктів привласнення та правового підходу висвітлює для послідовників вченого напрямок його удосконалення, наприклад, виділення інтересів належності інтелектуального продукту як первинної форми привласнення інтелектуального продукту.

Як бачимо, виділення А. Смітом економічних інтересів надихає дослідників його творчості на пошук інтересів привласнення інтелектуального продукту, їх груп, структурування відповідних суб'єктів, виділення їх функціональної спрямованості стосовно об'єктів, напрямків реалізації. Відмічена позиція актуалізує подальший розвиток досліджень видів, форм

привласнення інтелектуального продукту, особливості взаємопереходів між ними, характеру означеної активності та ін.

Висновки. В результаті аналізу проблематики власності й привласнення у творчості А. Сміта можна стверджувати наступне. Поняття «власність» та «привласнення» А. Сміт досліджував з позиції правового підходу. У відповідності з ним вчений виділяв суб'єкти та об'єкти власності й привласнення. В своїх творах А. Сміт розділяв привласнення матеріальних та нематеріальних об'єктів (факторів виробництва). До нематеріальних факторів вчений включав спроможності людей, ідеї та ін. Діяльність суб'єктів привласнення у А. Сміта спрямовується економічними інтересами, самоорганізованими механізмом «невидимої руки». Поняття привласнення може бути використаним для структуризації суспільства на класи. Авторські розробки власності й привласнення вимагають поглиблених досліджень видів і форм привласнення інтелектуального продукту, особливостей їх взаємодії тощо.

Список використаної літератури

1. Всемирная история экономической мысли: в 6 т. / под ред. В. Н. Черковца. – Т. 2. – М.: Мысль, 1988. – С. 20-131.
2. История экономических учений: учеб. пособие. / Под ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 784 с.
3. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М.Блауг. – М.: Дело ЛТД, 1994. – 720 с.
4. Історія економічних вчень: Підручник / за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 1300 с.
5. Антология экономической классики. Петти В. Трактат о налогах и сборах., Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов., Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. – М.: Эконом-Ключ, 1993. - 475 с.
6. Сміт А. Дослідження про природу та причини добробуту націй / Пер. О. Васильєвої, М. Межевікіної, А. Малівського. – К.: Pprt-Royal, 2001. – 594 с.
7. Смит А. Теория нравственных чувств. – М.: Таурис-Альфа, 1997. – 287 с.

References

1. Cherkovec, V. N. (1998), *Vsemirnaja istorija ehkonomicheskoy myslj*. [World history of economic thought], T.2, Mysl', Moscow, Russia.
2. Avtonomov, V., Anan'in, O., Makasheva, N. (2002), *Istorija ehkonomicheskikh uchenij* [History of economic studies], INFRA-M, Moscow, Russia.
3. Blaug, M. (1994), *Ehkonomicheskaja mysl' v retrospektive* [An economic thought in a retrospective], Delo LTD, Moscow, Russia.

4. Bazilevich, V.D. (2004), *Istorija ekonomichnikh vchen'* [History of economic thought], Znannja, Kyiv, Ukraine.

5. *Antologija ehkonomicheskoi klassiki. Petti V. Traktat o nalogakh i sborakh., Smit A. Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov., Rikardo D. Nachala politicheskoi ehkonomii i nalogovogo oblozhenija* [Anthology of the economic classics. Petti, V. Treatise about taxes and receipts, Smit, A. Research about nature and reasons of welfare of nations, Rikardo, D. Beginning of political economy and tax levying], (1993), Ehkonov-Kljuch, Moscow, Russia.

6. Smit, A. (2001), *Doslidzhennja pro prirodu ta prichini dobrobutu nacij* [Research about nature and reasons of welfare of nations], Pprt-Royal, Kyiv, Ukraine.

7. Smit, A. (1997), *Teorija npravstvennykh chuvstv* [Theory of the moral feelings], Taurus-Al'fa, Moscow, Russia.

Леонидов И.Л., к.э.н., доцент, Национальная металлургическая академия Украины

Проблематика собственности и присвоения во взглядах А. Смита

В статье раскрывается та часть взглядов А. Смита, которая посвящена понятиям собственности и присвоению. Проанализировано проблемы методологии А. Смита при исследовании собственности и присвоения. Выявлено использование А. Смитом правового подхода при трактовке собственности и присвоения. Выяснено, что в соответствии с этим подходом ученый выделял субъекты и объекты собственности и присвоения. Обосновано разграничение А. Смитом объектов присвоения как материальных и нематериальных. Определено, что к нематериальным объектам присвоения ученый причислял способности людей, их идеи и т.п. Выделено направленность деятельности субъектов присвоения у А. Смита экономическими интересами, самоорганизованными механизмом «невидимой руки». Раскрыто использование присвоения для структуризации общества на классы. Внесено предложения для углубления исследования видов и форм присвоения интеллектуального продукта, особенностей их взаимодействия на основе смитианских разработок собственности и присвоения.

Ключевые слова: собственность, присвоение, субъекты, объекты, общественные классы, экономические интересы.

Leonidov I., Ph.D., Associate Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine

Problems of ownership and appropriation in the looks of A. Smith

In the article was opened up the looks of A. Smith on the concepts of ownership and appropriation. Problems of methodology A. Smith at research of ownership and appropriation was analyzed. Use A. Smith of legal approach at interpretation of property and appropriation was discovered. It is found out, that the scientist distinguished subjects and objects of ownership and appropriation in accordance with this approach. Differentiation A. Smith of objects of appropriation as material and non-material was reasonable. The scientist plugged in non-material objects the appropriation of possibility of people, their idea and others like that was determined. In looks A. Smith any activity of subjects of appropriation is directed by economic interests, independent-organized by the mechanism of "invisible hand" was distinguished. Use of concept of appropriation for structuring of public on the classes was opened. Suggestions in relation to deepening of researches of kinds and forms of appropriation of intellectual product, features of their co-operation on the basis of A. Smith's developments of ownership and appropriation was brought in.

Key words: an ownership, an appropriation, subjects, objects, public classes, economic interests.